

מו"ר הרב יוסף כרמל שליט"א

ראש כולל 'ארץ חמדה'

נישואין וגירושין של מי שאינו בן דעת

שלושה מוגדרים בהלכה כחסרי דעת וכחסרי אחריות, וממילא אינם בני קידושין ונישואין: קטן, חרש ושוטה. כתוצאה מכך הם אינם שייכים גם בדיני גירושין.

מטרתנו במאמר היא להגדיר את היסודות שבעקבותיהם הפקיעה ההלכה את שלושת סוגי האנשים הללו ממערכת הנישואין והגירושין. כמו כן, מתוך בירור הגדרתו של השוטה, נברר גם מה דינו של הפתי, הדומה לשוטה באופן חלקי אך הלכותיו שונות.

א. קטן

לגבי קטן, לכאורה, השאלה כלל אינה מתחילה, שהרי נאמר: "כי יקח איש אשה" – לכן קטן, שאינו איש, אינו נכלל בגדרי קידושין ונישואין, וממילא בגדרי גירושין. גם חכמים לא תיקנו לקטן נישואין¹.

אמנם, כבר נודעה ברכים, דעתו של הר"י ברזילי², שאב שקידש אשה לבנו קטן, צריכה גט מדאורייתא – שהרי זכין לאדם שלא בפניו. יחד עם הב"ח כבר חלקו עליו אחרונים נוספים ודחו את סברתו. ה"נודע ביהודה" (אבה"ע קמא סימן סב) טען שאין זו זכות, שהרי ייתכן שבכלל יהיה מעוניין באחרת. ה"שאגת אריה" (תשובות בהוספה לספר סימן א) הוכיח כנגד הר"י ברזילי מהגמרא (קידושין יט.) שלא תיתכן מציאות של אשה לקטן. גם ה"אבני מילואים" (סימן א ס"ק א) דחה את דעת הר"י ברזילי, שהרי אין חייבין מיתה על אשת קטן, וממילא תופסים בה קידושין של אחר – שהרי אין כאן ערוה של חייבי כריתות; ואם כן אין זכייה בקידושי אשה לקטן, ואכמ"ל.

בכל מקרה, לפי דעת הר"י ברזילי, אם האב קידש אשה לבנו קטן לא תותר אשתו אלא במיתתו, או אם יגרשנה בגדלותו, לאחר הבאת סימנים (בבדיקה). גם בח"מ (סימן א סוף ס"ק ג) בשם הב"ח מצאנו חידוש, שקטן סמוך לפרקו שהשיא לו אביו אשה היא צריכה גט מדרבנן, והח"מ חלק עליו, ועיין שם³.

ב. חרש

א. פסול משום חוסר דעת או משום הלכה למשה מסיני

בפשטות, החרש בפי חז"ל הוא החרש האילם, כפי שמצינו במשנה (תרומות פ"א מ"ב):

חרש שדברו בו חכמים בכל מקום אינו שומע ואינו מדבר.

רש"י (נידה יג.): להוציא מכלל בן דעת.

הגדרה זו של רש"י, לכאורה, מכניסה את החרש לקטגוריה של השוטה, ולשוטה כפי שנראה בהמשך יש הגדרה שונה לחלוטין.

ואמנם, שו"ת "חתם סופר" (אבה"ע ח"ב סימן ב ד"ה גרסינו) אומר לגבי חרש שפסולו "קרוב לודאי שכך היא הלכה למשה מסיני"⁴.

הנפקא מינא בין ההסבר שהחרש פסול כי אין לו דעת לבין ההסבר שהוא פסול מ"הלכה למשה מסיני" תהיה כאשר יהיה החרש בעל דעה צלולה, למרות מומו.

¹ כמבואר בשו"ע (אבה"ע סימן מד ס"א) על-פי הגמרא (יבמות קיב:).

² הובאה בשו"ת מוהרי"ק (שורש ל), "משנה למלך" (גירושין פרק ו הל' ג).

³ עיין גם בח"מ (סימן מד ס"ק א).

⁴ וקצת תימה על מו"ר הגר"נ (תחומין ז) שהקשה על החת"ס קושיות רבות, והתעלם מדבריו הקודמים: שאחרי כל ההסברים פסול החרש הוא קרוב לודאי "הלכה למשה מסיני".

ב. חרש השומע ומדבר בעזרת מכשירים

גם אם נאמר שפסול חרש הוא הלכה למשה מסיני, ולכן גם אם דעתו צלולה הוא פסול, יש לברר מה יהיה הדין אם הוא שומע באמצעות מכשירים, מבין באמצעות "שפת חרשים" ומדבר באמצעות מחשב או "שפת אלמים". האם הוא עדיין פסול, והרי כ"חרש המדבר מתוך הכתב" – שרק לדעת רב כהנא הוא כשר ולהלכה פסול⁵, או שהוא יצא מדין חרש והריהו כפיקח לכל דבר.

ונחלקו אחרונים בעניין: שו"ת "דברי חיים" (אבה"ע ח"ב סימן עב) התיר יבמה בחליצת חרש שכזה. וכן מהרש"ם (שו"ת ח"ב סימן קמ) ויעב"ץ (בסידורו "בית יעקב", הלכות קריאת התורה אות כ) התייחסו אל החרש המדבר בשפת סימנים ומבין מה מדברים אליו כפיקח לכל דבר. לעומתם, מהר"ם ש"ק (שו"ת חלק "אבן העזר" סימן עט), הראשון לציון הרב עוזיאל (שו"ת "משפטי עוזיאל" ח"ב סימן פט) ו"מנחת יצחק" (ח"א סימן קלב) טענו שהוא פסול לכל דבר, והגדיל ה"מנחת יצחק" ופסק כך אפילו לקולא – שאין חוששים לקידושו⁶.

ג. תקנות מדרבנן בנישואין וגירושין לחרש

להלכה, חרש אינו יכול לקדש או לשאת אשה מן התורה, וממילא גם אין צורך בגירושיו מדאורייתא. אף-על-פי-כן תקנו לו חכמים קידושין ונישואין, וכשם שכונס ברמיזה כך מגרש ברמיזה⁷.

כל זה בחרש שנשא חרשת, אבל בחרש שנשא פיקחת, אם כנס ברמיזה הקידושין הם רק מדרבנן, לכן יכול לגרש ברמיזה. אבל חרש שקידש פיקחת בביאה, משמע מהירושלמי (יבמות פ"ד ה"א) שקידושיו קידושין מן התורה, וצריכה גט מדאורייתא, וצ"ע.

אמנם עיין ב"קין אורה" (שם), שפירש את הירושלמי שגם במקרה כזה הקידושין תופסים רק מדרבנן; לעומתו עיין ב"תורת גיטין" (סימן קכא ס"ק ה בבאוריים) שחושש לכל קידושי חרש ופיקחת, כיוון שבעל והוי קידושי ביאה. לדעת הראשונים החולקים צריך לומר שאם קידש קודם בקניין אחר, כגון בכסף או ברמיזה, גם ביאתו היא על דעת הקידושין הללו. הרשב"א (בחיידושי ליבמות קיב: ד"ה "רצה") הביא להלכה את דעת הירושלמי, ובעקבותיו פסק ה"קרבן נתנאל" שיש לחוש לירושלמי. לעומתם, ה"בית יוסף" (סימן קכא) הביא בשם "נימוקי יוסף": "לא ראיתי לאחד מן הפוסקים שכתב כן", והשו"ע לא הביא דעה זו להלכה! וכן נהוג בבתי הדין הרבניים בישראל, שלא לחוש לדעת הירושלמי⁸.

אם חרש קידש בכתב ידו, נחלקו ה"בית שמואל" (סימן קכא ס"ק ט), שכתב שמגרש גם בכתב ידו, והרע"ק א (שם ס"ק ד) שחלק עליו⁹.

הלכה למעשה נהגו בתי הדין להשתמש בגט מיוחד לגירושיו חרש.

ג. שוטה

א. הגדרת השוטה

בלשוננו, המילה הנרדפת ל'שוטה' היא 'טיפש', אבל אם נעיין בהגדרה ההלכתית נראה שהשוטה הוא מטורף או חולה רוח¹⁰, שיכול להיות בהחלט גם בעל רמת משכל גבוהה מאוד. לפי זה ה"לוקה בשכלו", שהוא טיפש בדרגה חמורה יותר, איננו מופיע במפורש באף אחת מן הקטגוריות שהזכרנו לעיל (חרש, שוטה וקטן).

⁵ רמב"ם (גירושין פרק ב הל' טז), ועיין עוד שם.

⁶ יש עוד להעיר, שאם אכן פסול חרש הוא מ"הלכה למשה מסיני" מצינו מחלוקת תנאים בעניין בסוגיה (שבת קג). ושם גם נמצא הדירוג לגבי פטור ממצוות. לדעת ר' אליעזר תרומת חרש לא תצא לחולין, ונחלקו אמוראים שם בהסבר דעתו. עוד עיין דעת ר' יהודה בתוספתא (תרומות פ"א ה"א) שחרש שתתם תרומתו תרומה, וזה בניגוד לרמב"ם המפורסם, שאין מחלוקת בהלכה למשה מסיני, ואכמ"ל.

⁷ שו"ע (אבה"ע סימן מד סע' א; סימן קכא סע' ו).

⁸ יש לשאול אותה שאלה על קידושי קטן (מעל תשע שנים) שקידש בביאה. הדבר יהיה תלוי בהגדרת השתתפותה של האשה במעשה הקידושין. לדעה ש"האשה מפקרת עצמה" (כהסבר ה"אבני מילואים"), ייתכן שהדבר יהיה תלוי במחלוקת רש"י ותוספות (בבא מציעא יב). אם בהפקר יש "דעת אחרת מקנה"; עיין בדיון הארוך ב"אבני מילואים" (סימן מג ס"ק ב) והתייחסותו בסוף הדיבור גם לקידושי חרש בביאה.

⁹ עיין ב"תורת גיטין" (שם ס"ק ה), שהבין שמדובר בשטר; ועוד עיין שם ב"תורת גיטין" בעניין הירושלמי (פ"א ה"א) שהביא ה"בית מאיר" בשם ה"נודע ביהודה", והסברו בעניין.

¹⁰ ואכן, התרגום על הפסוק "יככה ד' בשגעון" (דברים כח, כח) מתרגם: "בטפשותא".

גם חולי הרוח נחלקו לכמה סוגים: יש מהם הנוהגים בשיגעון בכל מעשיהם, יש מהם הנוהגים כך רק בחלק ממעשיהם; יש שמחלתם היא גופנית – כגון פגיעה פיזית במוח¹¹ ויש שמחלתם היא נפשית – כגון המדמיינים שהם המשיח או להבדיל נפוליאון; יש מהם הפועלים בצורה בלתי הגיונית ויש מהם השקועים בדיכאון עמוק, שסממניו הם חוסר פעילות וחוסר קשר עם הסביבה.

את הלוקים בשכלם ניתן לסווג על-פי רמות, החל מהסובלים מפגיעה קלה (נכון בחלק מחולי תסמונת דאון), שאפשר להביאם למצב של חיים כמעט נורמליים, וכלה בסובלים מפגיעה חמורה, שחייבים אשפוז קבוע במוסד סיעודי.

ב. שיטות הראשונים בהגדרת השוטה

הגמרא (חגיגה ג: ד-). מגדירה את השוטה:

תנו רבנן: איזהו שוטה? היוצא יחידי בלילה, והלך בבית הקברות, והמקרע את כסותו. איתמר, רב הונא אמר: עד שיהו כולן בבת אחת. רבי יוחנן אמר: אפילו באחת מהן. היכי דמי? אי דעביד להו דרך שטות – אפילו בחדא נמי. אי דלא עביד להו דרך שטות – אפילו כולהו נמי לא! לעולם דקא עביד להו דרך שטות, והלך בבית הקברות – אימור כדי שתשרה עליו רוח טומאה הוא דקא עביד, והיוצא יחידי בלילה – אימור גנדיפס אחדיה, והמקרע את כסותו – אימור בעל מחשבות הוא. כיון דעבדינהו לכולהו – הוה להו כמי שנגח שור חמור וגמל, ונעשה מועד לכל. אמר רב פפא: אי שמיע ליה לרב הונא הא דתניא: אי זהו שוטה – זה המאבד כל מה שנותנים לו, הוה הדר ביה. איבעיא להו: כי הוה הדר ביה – ממקרע כסותו הוא דהוה הדר ביה, דדמיא להא, או דלמא מכולהו הוה הדר? – תיקו.

רש"י: איזהו שוטה – האמור בכל מקום, שפטור מן המצות ומן העונש, ואין קנינו קנין, ואין ממכרו ממכר. והלך בבית הקברות – בלילה. לעולם דקא עביד להו דרך שטות – ואפילו הכי לא מחזיקין ליה בחדא, דהיוצא יחידי בלילה אימור גנדיפס אחדיה – אני שמעתי: חולי האוחז מתוך דאגה, ולי נראה: שנתחמם גופו ויוצא למקום האויר. שתשרה עליו רוח טומאה – רוח שדים, שיסייעוהו להיות מכשף.

תוספות: דרך שטות אפילו בחד נמי – וכי תימא דלא היה מועד לשטות רק לאותו דבר ובעינן תלתא כדי להחזיקו כשוטה לכל מילי כמו נגח שור וחמור וגמל נעשה מועד לכל דהכא לא דמי דהכא כיון שהוא שוטה באחת ודאי יש להחזיקו בחזקת שוטה לכל דבר.

אם כן, האמוראים נחלקו ביחס להגדרת השוטה. לדעת רבי יוחנן, אפילו מעשה שטות אחד מהמנויים בברייתא מספיק על מנת להחזיקו כשוטה, ואילו לדעת רב הונא הוא צריך לעשות את שלושת המעשים ובדרך שטות.

ה"בית יוסף" (סימן קיט; וביתר פרוט בסימן קכא ד"ה סימני השוטה) הביא מחלוקת הראשונים, אם המקרים המופיעים בגמרא הם הסימנים הבלעדיים להגדרת שוטה. לדעתם של הרא"ש והרמב"ם, על-פי הסברו של ה"בית יוסף"¹², הלכה כר' יוחנן, ולפי זה מספיק סימן אחד כדי להגדיר פלוני כשוטה והסימנים הללו הם דוגמאות בלבד. לעומתם, לדעת ר' שמחה משפירא ור' אביגדור כהן¹³ הדוגמאות הללו הן הגדרות מחייבות, ורק מי שיש בו הסימנים הללו נחשב לשוטה.

דעתם של ר' שמחה משפירא ור' אביגדור קשה מאוד להבנה. ישנן שתי אפשרויות להסבירה:

א. כיוון שזו הלכה למשה מסיני, דווקא מקרים אלה מוגדרים כסימני השוטה.

ב. ייתכן שגם לפי דעה זו נגדיר כשוטה כל מי שזקוק לאפוסטרופוס, כיוון שהוא מפקיר את גופו (שלוש הדוגמאות הראשונות) או את ממונו (הברייתא השנייה).

לפי הסבר זה, גם לפי ראשונים אלה יש הגדרה הגיונית לשוטה.

¹¹ כגון במקרה של חולי עגבת בשלב השלישי.

¹² עיין לקמן דיון בשיטת הרמב"ם.

¹³ על-פי דבריו שהובאו בשו"ת מהר"י קולון (שורש יט), כמובא ב"בית יוסף" שם.

ד. ביאור שיטת הרמב"ם

הרמב"ם (עדות פרק ט הל' ט), לאחר שמנה (שם הל' א) את עשרת פסולי העדות, ובתוכם חרש שוטה וקטן, מגדיר את השוטה וזו הגדרתו:

השוטה פסול לעדות מן התורה, לפי שאינו בן מצוות. ולא שוטה שהוא מהלך ערום ומשבר כלים וזורק אבנים בלבד, אלא כל מי שנטרפה דעתו ונמצאת דעתו משובשת תמיד בדבר מן הדברים, אע"פ שהוא מדבר ושואל כעניין בשאר דברים – הרי זה פסול, ובכלל שוטים יחשב.

ובהמשך (הל' י) מוסיף הרמב"ם:

הפתאים ביותר, שאין מכירין דברים שסותרים זה את זה ולא יבינו עניני הדבר כדרך שמבינין שאר עם הארץ, וכן המבוהלים והנחפזים בדעתם והמשתגעים ביותר – הרי אלו בכלל השוטים, ודבר זה לפי מה שיראה הדיין, שאי אפשר לכוון הדעת בכתב.

ישנם כמה קשיים בדעת הרמב"ם:

1. מדוע נימק הרמב"ם פסול שוטה בכך שהוא פטור מן המצוות, ולא בכך שאינו בן דעת¹⁴?
2. מדוע התעלם הרמב"ם מהדוגמאות של הבבלי בחגיגה והירושלמי בתרומות (פ"א הל' א, בסוגיה המקבילה)?
3. מדוע מי שמדבר כעניין, אף שנטרפה דעתו באחד מן הדברים, הוא שוטה לכל עניין?
4. מה מקורו של הרמב"ם לדין פתי שאינו מופיע בגמרא?
5. מדוע הזכיר הרמב"ם את דינו של הפתי רק בהלכות עדות, ובשאר המקומות הזכיר רק חרש שוטה וקטן?

ה. חילוק בין חולה נפש ללוקה בהבנתו

לפני שנענה על השאלות הנ"ל, נעיר כי מהרמב"ם משמע שיש חילוק בין חולה הנפש לבין הלוקה בהבנתו. חולה הנפש הוא הנקרא "שוטה", ואילו לזה שלוקה בהבנתו קורא הרמב"ם פתי. נדון בהמשך בקידושו ובגירושיו של כל אחד מהם.

המהרי"ט (שו"ת ח"ב אה"ע סי' ט"ז והובא בפתי"ש סימן קכ"א ס"ק ג) סובר שאכן החלוקה הנ"ל היא רק לעניין הלכות עדות. ה"חתם סופר" (אבה"ע ח"ב סי' ב) שהביאו מסביר את טעמו, שכיוון שדעתו של הפתי אינה צלולה כל-כך, אי אפשר לדעת מדבריו מה קרה לפני זמן מסוים; אבל אם עכשיו הוא מבצע פעולה הלכתית כלשהי כראוי – מעשהו מעשה, לכן אם יקדש או יגרש בפנינו אין בכך בעיה. לפי זה הפתי פסול לעדות גיטין וקידושין, אבל כשר לקדש או לגרש, אם הוא עושה זאת כראוי¹⁵.

ו. מעמדו ההלכתי של הפתי

ה"חתם סופר" (שם) רוצה לחדש שמי ששכלו אינו צלול, כלומר הפתי, אף-על-פי שאינו עושה מעשי שטות הוא בכלל החרש, שאינו בן דעת; אבל השוטה הוא העושה מעשי שטות המורים על טירוף הדעת.

לכן, לדעת ה"חתם סופר", לגבי חרש קיימא לן שתמיד אין בו דעת, ומעשיו לעולם אינם נחשבים; הפתי, אם התברר שלעניין מסוים יש לו דעת, מעשיו נחשבים; והשוטה לא יועיל בו אפילו אם משיב ושואל כהוגן.

ועיין בתחומין (ו עמ' 222) במאמרו של הגר"נ גולדברג, המקשה ארבע קושיות על שיטתו של ה"חתם סופר", ועיקר קושיותיו הן על מסקנתו, שפתי פסול מדין חרש. הגר"נ גולדברג רוצה לומר באחד ההסברים שפסול הפתי הוא מסברה, ולכן הוא תלוי בשאלה אם הפתי מבין או לא, ואם הוא מבין ולו בנושא מסוים, או שהצליחו ללמדו – הרי אינו פסול, ומעשיו נחשבים.

¹⁴ עיין ב"כסף משנה" וב"לחם משנה" במקום.

¹⁵ אמנם "תורת גיטין" (סימן קכ"א ס"ק ב) בביאורים דחה את הוכחת המהרי"ט מגמרא (בבא בתרא קנה): אבל הוא סיים להלכה: "אך מי יבוא אחר המהרי"ט..."

הנפקא מינא בין חרש, שוטה וקטן לבין פתי תהיה ב"גדול עומד על גביו" כי התורה לא החשיבה את דעתם של חרש, שוטה וקטן, ולכן גם אם הבינו הבנתם לא תועיל, אבל את הפתי התורה לא פסלה, ולכן אם אכן הבין מעשיו נחשבים, ואם יקדש קידושיו חלים.¹⁶

ז. הסבר האחרונים ברמב"ם

"שני עדים נאמנים" שלא ראו זה את זה כיוונו לאותו תירוץ בדעת הרמב"ם: האחד – "אבן האזל" (עדות פרק ט הל' ט) – קיצר בדבריו, והשני – "אגרות משה" (אבן העזר ח"א סימן קכ ענפים א-ג) – האריך מאוד.

וזה תורף דברי ה"אבן האזל":

ומזה מוכח דסובר הרמב"ם דאין דעתו נכונה ומיושבת אינו מספיק, אלא היכי שבא לחדש דבר כמו לקדש או לגרש או לקנות או להקנות, דלזה צריך דעת להחליט אם טוב לו ההקנאה או הקידושין. אבל ספור מעשה לבד, כיון שאינו רשע ומתנהג בדרך התורה למה לא נאמין לו? ולזה חידש טעם אחר, דכיון שדעתו משובשת בדבר מן הדברים תמיד כבר אינו בן חיוב מצוות, דלא חייבה תורה במצוות אלא לשלם בדעת ככל הדברים.

ולפי"ז יש לומר בדעת הרמב"ם דמי שדעתו משובשת בדבר מן הדברים פסול לעדות, שאינו בן מצוות, דיש לומר דדווקא לעניין מצוות הצריכה התורה שלם גמור בכל הפרטים, ולכן פסול לעדות, כיון שאין עליו עול מצוות, וממילא יכול להגיד שקר. אבל בענייני קניינים, ואפילו גיטין וקדושין, אם דעתו משובשת בדבר אחד שאין שום שייכות לענייני קניינים וגיטין וקדושין – אין להוכיח דמעשה שלו בטלה, כיון דכל הדברים שצריך דעת לא ראינו שאינו שלם בדעתו.

נביא גם חלק קטן מדברי ה"אגרות משה":

עובדא אתא לידי באחד שעוד בבחרותו נשתטה ושטותו הוא שאמר על עצמו שהוא משיח. וזה גרם לו לעשות עוד מעשה שטות שיש לו בולמוס לקרא בתורה ולהיות ש"ץ ואף שאין מניחין אותו הוא נלחם בכל כחו ואירע שלקח ס"ת וברח עמו. והיה נוסע מעיר לעיר באמרו שהוא צריך לתקן העולם והיה חוטף חפצים ומטמינם עד שיתנו הבעלים כסף לצורך גמ"ח. והיה עולה באילנות במקום שנמצאים בנ"א כדי לדרוש. ולפעמים הלך ערום באמרו שהוא כאדם קודם החטא ועוד עניני שטות בדברים כאלו, שנמשך מצד שאומר על עצמו שהוא משיח וצריך לתקן העולם לפי דעתו, ובשאר דברים היה פקח גמור בהבנת הדבר וזוכר ויודע הכל ומדבר ושואל כענין. וקודם הקידושין היה זמן רב, ערך ג' שנים ויותר, בחזקת חלים, שלא עשה שום מעשה שטות, והיה מלמד לילדים כראוי, אך עצבות היה ניכר עליו ולא היה אוהב בחלמותו לשוחח הרבה בחברת אנשים. ואיזה ימים אחר הנישואין נתקלקל עוד הפעם והתחיל לעשות מעשה שטות הנזכרים למעלה, והיה זה יותר משמונה שנים, וזה קרוב לשנתיים שבא לבית אביו שדר בכפר ועובד אדמתו ועושה כל המלאכות כפקח ולא עשה שום מעשה שטות, ולא ניכר בו שום סימן שטותי לא בדבור ולא במעשה. והביאוהו לידי לדבר עמו שיתן גט לאשתו, ובדקתיו מתחלה באיזה שיחות ואח"כ דברתי עמו שיתן גט, ולא רצה בטעמים וחשבונו כדאדם פקח בהבנה גמורה, עד שנתרצה אחר יום שלם בהשלשת הרבה כסף עבורו ובכל הדברים מתחלה ועד אחר סדור הגט ונתינתו וגם למחר כל זמן היותו בפה. וקודם נסיעתו מפה שהיה אצלי ליפטר ממני היה במעשיו ודבורו כפקח גמור, כפי שראינו אני וכל האנשים שהיו בעת הגט – יותר מעשרה אנשים, וכלנו הסכמנו שהוא פקח גמור בכל מעשיו ודבורו ומשאו ומתנו. וכן שמעתי שכל העת שישב בבית אביו היה כן. אך בתוך הרבה הדברים שדברתי עמו לחקרו ולדרשו אמר לי שבלבו עדין מחזיק שהוא משיח, אך המעשים שעשה מבין שהם שטות, אך בעת שעשה היה מוכרח לעשות, שלא היה יכול להתאפק וכמו המצב עתה אמר שהיה בעת הקידושין, שג"כ החזיק בלבו שהוא משיח אך מעשה שטות לא עשה. זהו כל מה שידוע אני בעצמי וששמעתי מאחרים, ושנודעתי ממנו ברוב דבורי עמו. ונסתפקתי אם יכול לגרש, ויצא מאתי להיתר מכמה טעמים אשר אבאר בעה"י...

¹⁶ אלא שכאן יתכן שתוצר נפקא מינא גדולה בין קידושי פתי לגירושיו: הבנתו המוגבלת של הפתי במעשיו תועיל רק לעניין קידושין, ולא לעניין גירושיו. עיין שו"ת "עונג יום טוב" (אבה"ע סי' קנג), דיון על דבריו במאמרו של הגר"נ גולדברג ועצתו כיצד לפתור הבעיה, על-ידי הקנאת הטבעת לפתי, בתנאי שאם יצטרך לגרש ולא יצליח הקניין יתבטל.

אך מה שעומד נגד זה הם דברי הרמב"ם (עדות פרק ט הל' ט) שכתב ולא שוטה שהוא מהלך ערום אלא כל מי שנטרפה דעתו ונמצאת דעתו משובשת תמיד בדבר מן הדברים, אע"פ שהוא מדבר ושואל כענין בשאר דברים – ה"ז פסול ובכלל שוטים יחשב, עיי"ש, א"כ מפורש לכאורה דשוטה לדבר אחד יש לו דין שוטה, אף למה שהוא פקח...

והנכון לע"ד דבר חדש, דהא קשה טובא מ"ט נקט הרמב"ם דין דמהו שוטה דוקא בהלכות עדות, ולא בשאר הלכות שהוזכר בהם שחלוק דין שוטה מדין פקח, כמו בתרומות וקידושין וגירושין וקנינים ושליחות, אף שהן הלכות הקודמות בספר הרמב"ם והיה יותר ראוי לכתוב בהקדמות מהו שוטה? ובפרט שעדות עדיף לענין פתאים ביותר, שלכל הדברים יש להם דין פקח ולעדות פסולין, וא"כ אין ראייה מעדות לשאר דברים כ"כ...

ולכן אמינא דהרמב"ם מחלק בשוטה לדבר אחד ופקח בדברים אחרים בין חיוב מצות לדיני קנינים וכדומה. דבחיוב מצות סובר דכיון שהוא שוטה לדבר אחד עכ"פ ופטור ממצות שנוגעות בעבירות ובקיומם לשטותו, מחמת שאינו בן דעת לזה פטור גם מכל המצות אף בדברים שיש לו דעת ויכול לקיימם, דהתורה לא חייבה במצות לחצאין...

ולכן אם הוא רק שוטה לדבר אחד ופקח בדברים אחרים, שאז הוא בר דעת אף שפטור ממצות, יכול לתרום אם הוא בר דעת לזה, וכן יכול להיות שליח לדברים שהוא בר דעת, וכן יכול לקדש ולגרש וקנינו קנין אם הוא בר דעת לזה, דבדברים אלו תלוי בדעתו בדבר זה. ולא איכפת לן אם הוא שוטה לדבר אחר, רק בסתמא אנו מחזיקין אותו לשוטה לכל דבר, כדאיתא בתוס', אבל כשידעין בברור שהוא פקח יש לו דיני פקח. וסובר גם הרמב"ם בזה כתוס', ורק לענין חיוב מצות סובר שפטור אף לדברים שהוא פקח.... וזהו פירוש נכון ומדוקדק מאד, וכן מפרש הרמב"ם¹⁷.

ח. פסקי האחרונים בעניין שוטה

אחד המקרים שהסעירו את העולם היהודי לפני כ-300 שנה הוא סוגיית "הגט מקליוא". רבני פרנקפורט פסלוהו, ובעל ה"שאגת אריה" ממין התייצב כנגדם והכשיר את הגט. שני ספרים שלמים נכתבו אודות גט זה: "אור הישר" ו"אור ישראל"¹⁸.

בתשובתו (תשובות בהוספה לספר סימן ב) קובע ה"שאגת אריה" את הכללים הבאים לגבי גטו של השוטה:

1. הוא צריך לעשות את מעשה השטות ג' פעמים לפחות.
 2. אפילו התחזק ג' פעמים במעשה שטות, אם בעניינים אחרים הוא בדעת רגילה – אינו נחשב שוטה לשאר דברים.
 3. גם אם הוחזק שוטה לדבר מסוים ואחר-כך גירש, אם בא לפנינו שפוי אזלינן בתר השתא.
- ועוד עיין ב"שרידי אש" (ח"ג תשובה לה) בעניין חולה נפש שהפך חולה רוח כתוצאה ממחלת העגבת – תשובה של תלמידו, הרב פרופ' ברקוביץ, שרצה להתיר בהסתמך על דעת ר' שמחה בגלל המקרה הטראגי, ואולי בגלל שהיו אלו כנראה קידושי טעות. אם כן, השוטה אינו יכול לקדש, וממילא אין בעיה בגירושיו, והפתי יכול לקדש ועקרונית יכול גם לגרש – הכול לפי ראות עיני הדיין.

ט. הפתי במדינת ישראל

במדינת ישראל הפתי הוא בן חסותו של אפוטרופוס. לגבי נישואיו אין התערבות של רשויות הסעד, אלא אם הן סבורות כי יש חשש לניצולו או לפגיעה בו, ואז הן פונות לבית המשפט בבקשה שיוציא צו האוסר את הנישואין, שיובא לרשם הנישואין המקומי; אלא שכאן יש בעיה שאפשר לעקוף אותה בקלות, כיוון שאין קשר בין רשמי הנישואין.

¹⁷ ה"אגרות משה" כתב ונתן את הגט בלילה, למרות פסק הרמ"א (בשו"ע אבה"ע סימן קכג), בגלל חשש עיגון.

¹⁸ עיין בסוף שו"ת "שאגת אריה" לפרטי הדברים.

חמדת הארץ ד

גם במוסדות השונים הדואגים לרווחתו של הפתי ייתכן שירשו לו לחיות חיי אישות, וידאגו באמצעות אמצעי מניעה לאי התעברות; אבל הם לא יעקרו את הפתי, בהתאם לרוח ההלכה.